

Smrt v lidových představách obyvatel kyperské horské vesnice (Obec Peristerona, JZ část Kypru)

Petra Jeřábková

Smrt je v kyperské obci Peristerona¹ úzce spjata s každodenním životem příslušníků vesnické komunity. V jejich životním názoru patří ke koloběhu života. Proto je smrt každého staršího nebo starého člověka chápána jako přirozená událost, nevyhnutelnost v životě. Pouze smrt dítěte nebo mladého člověka, zvláště je-li tragická, je považována za neštěstí a útok zlých sil. V takovém případě nejde o smrt přirozenou a tato událost postihuje na určitou dobu život celé vesnické komunity.²

Příslušníci vesnické komunity věří v posmrtný život, proto se obávají, že nebožtík by jim mohl škodit nejen těsně po skonu, ale i nějakou dobu po jeho uložení do hrobu. Věří, že zemřelý po smrti putuje do podsvětí na místo svého posledního odpočinku. Podle lidových představ příslušníků vesnické komunity neopouští duše tělo v okamžiku smrti, ale zůstává v těle, dokud zemřelý nedokončí svou pouť do podsvětí. Podle lidové víry tato cesta trvá celých čtyřicet dní. Po celou tuto dobu se může zemřelý vrátit, ale pravděpodobnost návratu klesá s počtem uplynulých dní, a tedy s délkou uražené cesty. Víra v sepětí těla a duše po čas putování do podsvětí zavazuje; ukládá povinnost mrtvého materiálně vybavit. Na cestu dostává zemřelý jídlo a zapálenou vodní svíčku, aby nehladověl a viděl na cestu. Hluběji propracovanou představu o podobě života v podsvětí však obyvatelé obce Peristerona nemají. V lidové víře a pověrečnosti většiny obyvatel obce Peristerona přetrvává prvek tradice antické – představa, že zemřelý odchází do podsvětí, nikoli do ráje či pekla. Zde lze zaznamenat střet antické a křesťanské tradice.

¹ O obci Peristerona jsem se zmínila již ve svém publikovaném článku *Rituály přijetí dítěte do lokální komunity. Lidé města 2/1999.*

² V takovém případě se po celý rok nesmí ve vesnici konat žádná svatba, pouze v jiném vzdáleném městě.

Obr. 1: Bohatě jsou ozdobeny pouze hroby tragicky zemřelých mladých lidí (hrob chlapce, který zemřel ve věku 16 let při nehodě s traktorem).

Foto: P. Jeřábková, Peristerona, 2000

Přirozený odchod ze světa je chápán jako postupný odchod, postupné a velmi pomalé přetrhávání vazeb s rodinou, sousedy a všemi příslušníky vesnické komunity. Tento postupný odchod probíhá ve třech fázích: umírání, pomezí období (do něhož patří hlídání zemřelého, jeho příprava na poslední cestu a samotný pohřeb) a dovršení cesty zemřelého do podsvětí.

Pokud jde o běžnou a přirozenou smrt, tráví obyvatelé obce Peristerona většinou poslední chvíle svého života ve svém domě ve společnosti rodinných příslušníků, přátel a sousedů. Umírající není izolován od okolního světa, jak se stalo běžným pravidlem v moderní evropské společnosti.³ Obyvatelé obce se setkávají se smrtí každodenně, chápou ji jako běžnou

³ Zemře-li však někdo v nemocnici, příbuzní jej co nejdříve převezou do jeho domu, aby mohli provést všechny potřebné úkony, a tak mrtvého pohřbit v souladu s obřadním cyklem provázejícím smrt.

součástí života, proto nemají z umírání a kontaktu s umírající osobou strach. Vlastní zkušenost setkání se smrtí přispívá k vyrovnanosti člověka se světem a překonání strachu ze smrti.

Obyčejovou tradicí, která se váže k odchodu člověka ze světa, se prolínají dvě základní roviny: na straně jedné úcta k zemřelému a snaha provést všechny potřebné úkony podle určených pravidel a na straně druhé obava z návratu duše zemřelého a fakt, že není-li dostatečně zaopatřená, bude pozůstalým škodit.

Obřadní celek provázející odchod ze života je možné rozdělit na čtyři etapy:

Umírání a příprava člověka na odchod ze světa, loučení se světem, pozůstalými i členy vesnické komunity.

Hlídnání zemřelého od jeho skonu do pohřbu. Toto období je charakterizováno strachem z mrtvého. Pozůstalí se snaží různými způsoby zamezit negativnímu působení mrtvého na okolní svět, připravit na poslední cestu (omývání, oblékání) a uctít ho tak, aby mu nezavdali příčinu k návratu.

Poslední rozloučení se zemřelým v kostele a jeho následné uložení do hrobu.

Vzpomínkové obřady, jejichž funkcí je udržovat i nadále spojení se zemřelým. Tyto obřady dodržují intenzivněji po dobu prvních čtyřiceti dní po skonu, s postupem času jejich četnost klesá.

Umírání

Závaznou povinností příbuzných, sousedů a obyvatel vesnice je umírajícího pravidelně navštěvovat u lůžka,⁴ ve dne i v noci bdít v jeho blízkosti. Je naprosto nepřipustné, aby někdo nepřišel navštívit umírajícího, byl by pak vesnickou komunitou odsouzen. Nikdo z obyvatel obce si však nevzpomíná, že by taková situace někdy nastala.

U lůžka se často sejde více lidí najednou, ti si společně povídají, jedí a pijí, a snaží se komunikovat s umírajícím. Začnou-li umírajícímu modrat nohy, což je neklamnou známkou blížící se smrti, otočí ho do polohy *nekro*,⁵ tak, aby byl tvář obrácen k východu. Od této chvíle přítomní pozorují blížící se smrt i to, jak se s ní umírající vyrovnává.

Než umírající zemře, dostaví se do jeho domu také kněz, který poskytne umírajícímu útěchu a rozhřešení, a také mu udělí svaté přijímání – chléb

⁴ Závazná již není účast na samotném pohřbu.

⁵ Slovo *nekro* je odvozeno od slova *nekros* – mrtvý.

a víno. Tento provedený akt má platnost čtyřicet dnů a pokud člověk do té doby nezemře, je nutné ho po uplynutí této lhůty zopakovat.

V okamžiku skonu je u lůžka mrtvého zapáleno třiatřicet svíček,⁶ které musí hořet minimálně šest hodin.⁷ Mrtvému se také dává k lůžku miska s olivovým olejem se zapálenou vodní svíčkou a sklenice vody. Svíčka má mrtvého doprovázet do podsvětí, aby viděl na cestu a musí hořet čtyřicet dní.⁸ Toto období je pro zemřelého i pozůstalé pomezní.⁹

Období od skonu do pohřbu

Přítomnost mrtvého v domě je chápána jako něco nebezpečného, příbuzní i sousedi mají z mrtvého posvátný strach. Období mezi skonem a pohřbem je pro zemřelého i pozůstalé pomezní – dobou možnosti návratu a negativního působení mrtvého. Za nejnebezpečnější je považováno období od skonu do pohřbu, proto se pozůstalí snaží zkrátit tuto dobu na minimum. Příslušníci vesnické komunity věří, že se zemřelý může v tomto období chovat k pozůstalým nepřátelsky, proto jsou prováděny obranné rituály – mrtvým jsou svazovány končetiny, aby nemohli zasahovat mezi živé, dále je zemřelý neustále hlídán. Pomezní období, a tedy i možnost škození zemřelého trvá i po jeho uložení do hrobu, dokud neuplyne od skonu čtyřicet dní. Po uplynutí této doby již mrtvý zaujal své místo v podsvětí a nemůže škodit ani se vrátit.

Příprava mrtvého na poslední cestu je závazným úkolem nejbližších příbuzných mrtvého, hlavně žen. Bezprostředně po skonu jsou mrtvému některým z rodinných příslušníků zatlačeny oči. Co nejdříve po skonu se do domu zemřelého dostaví kněz. Poté je nutné provést očistné úkony, kterými je zemřelý zbaven pout se světem živých (omývání mrtvého, pokud jde o muže i holení). Potom je mrtvý oblečen.¹⁰ Nakonec jsou mu svázány křížem ruce a nohy a šátkem podvázán obličej. Zemřelý se až do pohřbu nachází ve svém domě, v posteli.

Od této doby je mrtvý ve dne v noci hlídán příbuznými a příslušníky vesnické komunity. U zemřelého se schází rodina, přátelé a ostatní pří-

⁶ Třiatřicet svíček symbolizuje Kristova léta.

⁷ Šest hodin je minimální doba, která musí uplynout od skonu do pohřbu zemřelého.

⁸ Čtyřicet dní je doba nutná k cestě do podsvětí.

⁹ Konceptně vycházím z teorie A. van Gennepa. Srov. Van Gennep, A.: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Lidové noviny, Praha 1996.

¹⁰ Mrtvému se na nahé tělo nejdříve oblékne pruh surového plátna, ženám se pak obléká černý tradiční oděv vesničanek, mužům černý oblek.

slušníci vesnické komunity. Přítomní si krátí čas rozhovory, vzpomínkami na zemřelého a tradičními pohádkami, podobně jako když navštěvovali umírajícího u jeho lůžka.

Období od skonu do pohřbu je různě dlouhé, záleží na okolnostech. Minimální doba, která musí do pohřbu uplynout, je šest hodin. Očekává-li se účast příbuzných ze zahraničí, může se tato doba protáhnout i na tři dny.

Pohřební obřad

Kypřané pochovávají své mrtvé do země – do hrobů.¹¹ Obřadní loučení se zesnulým se koná vždy v kostele podle zvyklostí pravoslavné církve a za účasti kněze.

Ráno v den pohřbu musí některý člen z nejbližší rodiny jít koupit rakev. Rakev nesmí být v domě dříve než v den pohřbu, i hrob je vykopán až v den, kdy se koná pohřeb. Kopání hrobu je závaznou povinností některého muže z nejbližšího příbuzenstva zemřelého. Každý mrtvý je pohřbíván do starého rodinného hrobu, proto se často stává, že jsou při výkopu hrobu odhaleny zbytky kostry některého dříve pohřbeného příbuzného. Tyto kosti se vyjmou a jsou umístěny do společného sarkofágu, který se pro tento účel nachází na hřbitově. Po pohřebním obřadu provede kněz za malý obnos na žádost někoho z přítomných krátký obřad pro tento společný hrob.

Jako výbava do rakve se mrtvému dává potah na polštář naplněný květy a listy aromatických rostlin, jako jsou rozmarýn, bazalka, muškát, růže, květy i listy citrusovníků.¹² Kolem hlavy zemřelého se pokládají okvětní lístky různých okrasných květin (růže, karafiát atd.). Žádná další výbava se podle výpovědí respondentů mrtvému do rakve nedává.

Před odchodem do kostela musí některá žena z rodiny uvařit jídlo *kodlifa*,¹³ které je nezbytnou součástí pohřebního obřadu. Připravuje se z uvařeného obilí, sezamových zrněk, loupaných mandlí, granátových jablek a rozinek. Někdo z příbuzných musí také před pohřbem objednat květinový kříž, který je při pohřbu provizorně umístěn na hrob.

Po vykonání posledních příprav na pohřeb je mrtvý za doprovodu příbuzných a příslušníků vesnické komunity odnesen do kostela. Rakev se

¹¹ Forma pohřbu žehem se na Kypru nevyskytuje, pro příslušníky vesnické komunity je naprosto nepřijatelná.

¹² Podle respondentů je to hlavně proto, aby mrtvý na své poslední cestě voněl a nebylo cítit rozkládající se tělo.

¹³ *Kodlifa* se připravuje při příležitosti pohřbu, také při příležitosti svátku některého svatého. V tomto případě se nosí do kostela, kde se později i konzumuje.

Obr. 2: Úprava hrobů na hřbitově v obci Peristerona. Foto: P. Jeřábková, Peristerona, 2000

zemřelým nesou vždy muži, většinou jde o nejbližší příbuzné zemřelého – manžel, synové, bratři, vnuci.¹⁴ Rakev je nesena v čele průvodu, muži ji nesou na ramenou. Za rakev následuje kněz, další pořadí není pevně dané. Na rakev je položen rituální kříž¹⁵, květinový kříž a věnce. Tyto věci se na rakev pokládají až v kostele.

Příbuzní s sebou do kostela i na hřbitov nesou jídlo *kodlifa* (to vždy nese některá žena), zapálenou vodní svíčku,¹⁶ chléb, láhev olivového oleje a kanystr vody.

Účast v kostele a následně na hřbitově však již není pro obyvatele vesnice závazná, závazná je návštěva u lůžka umírajícího. V kostele je knězem vykonán církevní pohřební obřad, po jehož skončení se smuteční průvod společně s knězem odebere na hřbitov.

Na hřbitově nejdříve kněz vysvětlí hrob, pak je do něj spuštěna rakev. Před spuštěním do hrobu je rakev otevřena a příbuzní se mohou naposledy

¹⁴ Zemře-li dítě, jeho rakev nese otec se svými bratry.

¹⁵ Tento kříž se používá i pro jiné akty, kde je jeho přítomnost nezbytná (např. při křtích), trvale je uložen v kostele.

¹⁶ Tato svíčka zůstává po obřadu v kostele, kde musí hořet, dokud neuplyne čtyřicet dní od skonu.

rozloučit se zemřelým. Rakev je spuštěna do hrobu otevřená, víko je umístěno vedle ní. Povinností některého z nejbližších příbuzných je skočit do hrobu a rozvázat mrtvému šátky na rukou, na nohou a na obličeji. Někdo z příbuzných pak polije mrtvého olivovým olejem do tvaru kříže. Příbuzní pak házejí po hrstech na mrtvého hlínu.

Několik mužů pak pomocí lopat hrob zahází, při práci se vzájemně střídají. Když jsou hotovi, poskládají lopaty přes sebe křížem na hrob a vodou z kanystru si umyjí nad hrobem ruce. Ruce si pak umyjí všichni, kteří se dotkli hlíny. Muži potom odstraní z hrobu lopaty a kolem hrobu naskládají velké kameny,¹⁷ na hrob jsou položeny květiny a věnce, do čela hrobu umístěn květinový kříž. Kněz pak na hrob vysype jídlo *kodlifa*, rozláme chléb a rozhází jej na hrob a nakonec na hrobě rozbije talíř.

Po pohřbu se nekoná žádná smuteční hostina. Smuteční hosté dostávají u východu ze hřbitova malé symbolické občerstvení, což je podle tradice chléb, sýr *chalumi* a olivy. Nejbližší příbuzní ze hřbitova odejdou do domu zemřelého, kde si uvaří nějaký nepříliš okázalý pokrm. Pro tento účel není závazné žádné určité jídlo. Připravuje se jen prosté a jednoduché jídlo, nejčastěji kuře uvařené s *drachanou* (*drachana* je obilí s mlékem usušené na slunci).

Uzavřením hrobu a následným společným stolováním je uzavřena fáze loučení a odlučování zemřelého s rodinou a příslušníky vesnické komunity. Stále však trvá pomezí období, dokud neuplyne 40 dní od skonu. Během tohoto období v kostele stále hoří svíčka, nejbližší příbuzní musí dodržovat smutek a hrob zůstává obložen kameny.

Dodržování smutku

Závaznou povinností příbuzných je od okamžiku skonu dodržovat smutek a demonstrovat jej zvláštním oděvem (tj. výhradně černým). Pravidla dodržování smutku závisí na stupni příbuzenství se zemřelým. Smutek je zpravidla dodržován od čtyřicetidenního období pro vzdálenější pozůstalé, po jehož uplynutí se mohou zařadit do běžného života, až po dobu jednoho roku pro nejbližší rodinu. Doba a intenzita dodržování smutku také závisí na věku zemřelého. Zemře-li starý člověk, život se po uplynutí čtyřiceti dnů vrací do normálních kolejí. Zemře-li mladý člověk (zejména tra-

¹⁷ Účel pokládání kamenů okolo hrobu se nepodařilo zjistit. Pravděpodobně jde o starý magický akt, který plynul ze strachu, že by mrtvý mohl během pomezího období hrob opustit. Kameny jsou z hrobu odstraněny, až uplyne čtyřicet dní od skonu zemřelého.

gickou smrtí)¹⁸, ustává veškerý společenský život v celé vesnici na jeden rok.¹⁹ Matka pak dodržuje smutek po celý zbytek života.

Vzpomínkové obřady

Po pohřbu se v pravidelných intervalech konají vzpomínkové obřady. Prvních 40 dnů, kdy trvá pomezí období, se každou neděli uvaří *kodlifa*, která se společně s chlebem a se svíčkami odnese do kostela. Po skončení mše pak *kodlifu* konzumují společně všichni příslušníci vesnické komunity před kostelem.

Po uplynutí 40 dnů je zhasnuta svíčka hořící v kostele a jsou odklizeny kameny, které byly naskládány okolo hrobu. Nadále se však dodržují vzpomínkové obřady. První rok se vaří *kodlifa* každé 3 měsíce, po uplynutí jednoho roku už jen jednou do roka, vždy v neděli, která je nejbližší výročí úmrtí. Cílem těchto vzpomínkových obřadů je navždy udržovat pouto mezi živými a mrtvými, které bylo smrtí přerušeno.

¹⁸ Tragická smrt je považována za následek působení zlých sil.

¹⁹ V tomto období odpadají veškeré tradiční vesnické oslavy, svatby se mohou konat pouze velmi daleko od vesnice v jiném městě.

Death in folk concepts of inhabitants of Cyprus mountain village

Petra Jeřábková

The death is very closely connected with everyday life of the local community of Cyprus village called Peristerona. Members of the village community believe in after-life. That is why they are afraid of harmful and dangerous behaviour of the dead man not only immediately after his passing but also for certain period of time after the burial. They believe that a dead man starts his journey to the netherworld, to the place of his last rest.

According the folk imaginations of the members of the village community the soul does not leave the body in the moment of passing, but remains inside the body until the journey of the dead man to the netherworld is not completed. Because of the belief in the union of the body and the soul it is obligatory to provide the dead man with material equipment. However the inhabitants of the Peristerona village have no detailed and developed imagination of the after-life and the place of the last rest of dead people. It is obvious that elements of the antic tradition remained in the folk beliefs of the village community – especially the fact that the dead man goes to netherworld but not to paradise or hell as it is known in the Christian tradition.

The natural way of dying is understood as a gradual leaving, gradual and very slow cutting off the links with the family, neighbours and all members of the village community. This slow leaving is happening in three phases: passing, passage period (here belongs the guarding of the dead man, preparation for the last journey and the funeral itself) and the completion of the journey to the netherworld.